

AZ ETHNOGÓGIA REFORMKORI PROGRAMJÁNAK FILOZÓFIATÖRTÉNETI HÁTTERE

MESTER BÉLA*

Az európai filozófiatörténetben nem ritka, hogy a szerző a neveléssel, sőt, az iskolarendszerrel mint intézményhálózattal kapcsolatos nézeteit *filozófiai* keretben fejti ki oly módon, hogy a témát és a mondanivalót közönsége és korának akadémiai intézményi szabályai, előírásai is magától értetődően tartják a filozófia vagy valamely filozófiai diszciplína részének. Klasszikus példa erre a magyar gondolkodás történetében Apácai Csere János közismert kolozsvári székfoglaló előadása *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól*, tekintettel a szöveg korabeli kontextusára.¹ Amint azt az újabb kutatások részletesen taglalják (Posta [2014]), Apácai gondolatmenete nagymértékben támaszkodik egykori utrechti diáktársa és jó barátja, Alistáli Farkas Jakab hollandiai disputációjának szövegére (Alistáli Farkas [1652]), amelyet bizonyosan ismert, hiszen neki dedikált példánya is fennmaradt a kolozsvári kollégium könyvtárában. Amikor Apácai székfoglaló beszédére készülve újra előveszi Alistáli Farkas általa már korábban is jól ismert disputációját, valójában a hollandiai peregrináció éveiben tanultakat eleveníti föl, hiszen a korabeli felsőoktatási gyakorlatnak megfelelően a disputáció valódi szerzője az a professor, akinek elnöklete alatt a *respondens*ként megnevezett diák élőszóban számot ad a szövegben foglalt tételek beható ismeretéről, beleértve az ellenük és mellettük fölhozható szokásos érveket. A szerző pedig nem más, mint Gisbertus Voëtius, kettejük (és még számos magyar diák) közös utrechti professzora. A tézisek megfogalmazása és az iskolaügy besorolása azon témakörök alá, amelyeket ma a társadalomfilozófia vagy a politika-filozófia tárgyának tekintenénk, ahogyan a maguk terminológiája szerint a kortársak is hasonlóképpen vélekedtek erről, tehát egyértelműen az idősebb Voëtius, Gisbertus véleményét tükrözi. (Ne tévesszen meg bennünket, hogy a cím az *egy-*

* Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet.

¹ Az 1656. november 20-án, Kolozsvárott tartott beszéd a szerző autográf kéziratában maradt fenn a kolozsvári kollégium iratai között. Szövegének első nyomtatott kiadását Felméri Lajos végezte el (Apácai [1894]), a magyar fordítás egészen a hetvenes évekig váratott magára (Apáczai [1976]).

ház iskolaügyben elfoglalt helyes álláspontjának a megvitatását ígéri, hiszen itt a protestáns terminológia szerinti *látható egyháznak mint emberi intézménynek* egyik feladatáról van szó, nem pedig teológiai kérdésekről.) Feltételezhetjük azonban, hogy Voëtius bizonyos megfogalmazásai célzottan a művelt magyar közönségnek, azon belül természetesen a protestáns értelmiségnek szólnak, vagy megfordítva a dolgot: szándékosan keresett éppen ehhez a disputációjához magyar *respondent*. (Voëtius pályája során írt, válogatott disputációinak szövege több ezer oldalra rúg. Bár közmondásosan szerette és támogatta a magyar peregrinusokat, *respondense*-inek túlnyomó többsége nem volt és nem is lehetett magyar; így mégis van jelentősége annak, hogy milyen témákhoz jelölt ki magyar peregrinust.) A katolikus és protestáns főhatalommal rendelkező országokon belül követendő protestáns iskolapolitika hangsúlyos megkülönböztetése lehetett az a kérdés, amelyre a részint Erdélyből, részint Magyarországról érkező magyar protestáns peregrinusok különösen érzékenyek voltak. Így érdemes volt éppen őket kijelölni a *respondens* feladatára, bízva abban is, hogy hazatérve a kérdés iránti érzékenységük folytán továbbadják, forgalomban tartják a tanult iskolapolitikai tételeket, ahogyan ez a vizsgált esetben Alistáli Farkas és Apácai közreműködésével ténylegesen meg is valósult. Alistáli Farkas, majd Apácai Voëtiusban gyökerező, de Apácainál már meglehetősen kreatívan alkalmazott gondolkodásmódja bevallottan protestáns felekezeti szemszögből tárgyalja, de szélesebb, társadalomfilozófiai és politikafilozófiai perspektívában szemléli az iskolaügyet. Mindvégig az iskolák valóságos és ideáltipikus helyzete és állapota áll a fejtegetés középpontjában, azonban az is világossá válik, hogy az iskolaügy, bármily fontos önmagában, valójában a vallási (felekezeti) és a politikai közösség jó vagy rossz működésének az indikátora; ezek minőségét annak megvizsgálásával lehet lemérni, hogy milyen típusú és színvonalú iskolarendszert volt képes létrehozni és fenntartani. Sajátos, iskolamesteri szemszögből művelt gyakorlati filozófiai hagyomány bontakozik így ki, nem függetlenül attól, hogy akik művelik, valóban iskolamesterek, vagy az iskolamesteri pozíció legalábbis reális választási lehetőségként jelenik meg számukra diákévekben és önálló értelmiségi életpályájuk elején, természetes módon befolyásolva érdeklődésüket, tájékozódásukat és írásaik tárgyát is. Ez a hagyomány különösen a protestáns értelmiség körében gyökerezett meg, hiszen ezen az intézményrendszeren belül nem volt lehetetlen karrierterv olyan pozíció elérése, ahonnan például a kurzusok tartalmára, a használatos tankönyvekre hatást lehetett gyakorolni. Erdély önállóságának megszűnése után és a magyarországi protestánsok körében is fennmarad az iskolapolitikai és politikafilozófiai gondolkodás bizonyos szimbiózis, sőt, föl is erősödik, hiszen a magyar protestáns világban éppen az iskolaügy marad az egyik olyan fontos terület, ahol bizonyos autonómiával lehet közügyeket intézni, vagyis szélesebb értelemben véve politizálni.

A következőkben egy esettanulmány révén azt a folyamatot vizsgálom, amelynek során az iskolaügy tárgyalásán keresztül való politikafilozófiai tevékenység elsősorban protestáns hagyománya a kora újkori előzmények után megjelenik a reformkor eszmecserejében, és itt, nyilvánvaló protestáns gyökereit megtartva, beépül a modern kulturális nemzetépítés folyamatába és jelentős mértékben hozzá is járul ahhoz. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy Hetényi Jánosnak, a reformkor egyik fontos filozófiai szerzőjének a példáján keresztül rekonstruáljam a jelzett folyamatot, áttekintve a szerzőnek a jelen tanulmánykötet témája szempontjából releváns gondolatait. Ehhez először röviden át kell tekintenem a *sensus communis*ra mint középponti fogalomra épülő, antik gyökerű, de a kora újkorban megújuló filozófiai hagyományt, majd utalok ennek a hagyománynak a magyar kultúrában való megjelenésére és szerepére, ezt követően megmutatom Hetényi gondolkodásának beágyazottságát ebben a magyar és nemzetközi hagyományban, végezetül kitérek arra, hogy a szerző gondolatmenetében hogyan jelenik meg és milyen súlyt képvisel az iskolaügy. Írásom a *common sense* hagyomány történetére vonatkozó közelmúltbeli kutatásaim eredményeire épít, és kapcsolódik a konferenciasorozat korábbi rendezvényén tartott előadásomhoz; akkor ennek a *common sense*-hagyománynak a felszámolási folyamatát tárgyaltam (Mester [2018]).

A sensus communis hagyománya az európai és a magyar gondolkodás történetében

A *sensus communis* megújuló újkori hagyományát Shaftesbury esszéjétől kezdve, amely újra népszerűvé és közismertté teszi a fogalmat (Shaftesbury [2008]), a skót *common sense* iskolán és a német populárfilozófián keresztül egészen annak a magyar kultúrában való megjelenéséig úgy vizsgáltam a közelmúltban, mint jellemző válaszkísérletet a filozófiai nyilvánosság korabeli szerkezetváltozására. Ez részben a filozófiái kommunikáció nyelvváltását jelenti latinról nemzeti nyelvekre, részben az intézményrendszer átalakulását az iskolák kizárólagos dominanciájától a kiadók, folyóiratok, szalonok és tudós társaságok új nyilvánosságteréig. A filozófiának társadalmi tekintetben kiterjedtebb, a művelt laikus közvéleményt is magában foglaló, ugyanakkor az egyes nemzeti nyelvek szerint széttagolódó új nyilvánosságteret magával hozta, hogy a filozófiai élet újradefiniálja saját magát és célközönségét. Az így kialakult helyzet leírására kínálkozott a *sensus communis* fogalma, amely az individuum megismerő tevékenységére vonatkozó antik előzményeihez képest úgy értelmeződik át, mint ugyan mindenkiben meglévő, de a társadalmi tevékenység során, a folyamatos kulturálódás, civilizálódás révén kifejlesztendő és állandóan továbbfejlesztendő, kifejezetten a *társiasságban* megnyil-

vánuló képesség. Ennek a hagyománynak a kontinentális, kivált közép-európai vizsgálata számot kell, hogy vessen Hans-Georg Gadamer klasszikus elemzésével, aki az *Igazság és módszer* elején egymással összefüggésben tárgyalja a *képzés* (*Bildung*) és a *sensus communis humanista vezérszavait*. Gadamer azzal az értékeléssel zárja vizsgálatát, hogy ez a hagyomány, ellentétben korabeli angol és francia párhuzamaival, hamarosan elveszíti közéleti vonatkozásait, a *jó polgár* fogalmának meghatározásában betöltött szerepét, általában az esztétikára korlátozva használják, majd hamarosan kiüresedik és kikopik az újabb nemzedékek szóhasználatából, legalábbis a német közegben (Gadamer [1984]: 11.). Legutóbbi írásaimban (Mester [2019a]; [2020]) azt a valószínű feltételezést fogalmaztam meg, hogy a vizsgált hagyomány közéleti vonatkozásai, legalábbis a magyar esetben, jóval nagyobb mértékben maradtak fenn Kelet-Közép-Európában, mint azt korábban gondolni lehetett, és ezeknek jelentős szerepe volt a 19. századi magyar kulturális nemzetépítésben.

A *sensus communis* hagyománya a magyar filozófiában a Kant-vita (1792–1822) kirobbanásának pillanatában jelenik meg; Rozgonyi József, Kant bírálója kezdetől fogva világosan a skót *common sense* iskola híve, érvelésében elsősorban James Beattie és Thomas Reid műveire támaszkodik (Rozgonyi [2017]). Érdekes, hogy már ebben a munkájában szóvá teszi, hogy a kantiánusok és általában a németek hajlamosak a köznapi, kiműveletlen emberi ész jelentésében használni a *sensus communis* kifejezést, amivel az ő kedves skót szerzői soha nem értenének egyet. Kortárs értékelése a német filozófiáról bizonyos tekintetben egybevág Gadamer jóval későbbi visszatekintésével, azzal a különbséggel, hogy a fogalom esztétikára való redukálását kronológiai okokból nem említheti. (Habár Rozgonyi írása 1792-ben látott napvilágot, a kézirat már korábban, *Az ítélőerő kritikája* megjelenése előtt elkészült.) Már ez az apró megjegyzés is előrevetíti, hogy jelentősen más lesz a *sensus communis* hagyományának magyar és német recepciója, (legalábbis, ha a német hagyományt minden további nélkül azonosítjuk a Gadamer sugallta képpel).

A sensus communis hagyománya Hetényi János gondolkodásában

Az itt megalapozott hagyományt folytatják azután a reformkor jelentős gondolkodói, részben támaszkodva a skót hagyomány korabeli francia újrafelfedezésére, és a skótok írásainak francia fordításban való elterjedésére a kontinensen. Egyikük a példaként választott Hetényi János (1786–1853).² Hetényi nevéhez fűződik töb-

² Hetényi munkásságát, középpontban várostörténeti művével más szempontból bővebben elemeztem a közelmúltban (Mester [2019b]).

bek között, más, sajátosan rá jellemző, görög szavakon alapuló terminusok mellett a címben már említett *ethnogógia*, amely a még gyakrabban használt *kalobiotizmus* mellett az egyik legjellemzőbb fogalma filozófiájának. E két fogalom vizsgálata révén lehet megérteni Hetényi filozófiai alapállását. Bölcséletének gyakorlatra vonatkozását fejezi ki a *kalobiotizmus*, a szép (és jó) élet tana, mint a filozófiai gondolkodás végső célja, szemben az esztétikumra vonatkozó vizsgálatok kortárs, vagy némileg korábbi keletű változataira, amelyek inkább a passzív szemlélődést, befogadást hangsúlyozzák, mint a Schedius Lajos által is használt *philocalia*, (*a szép szeretete a bölcsesség szeretetének*, a filozófiának a mintájára). Az *ethnogógia* terminusa felfogható úgy is, mint az előző fogalom átvezetése az egyéniből a társadalmiság területére: hogyan lehet a népet mintegy átvezetni, mindenekelőtt tagjainak a nevelése révén, a modern nemzet állapotába, ami nem utolsósorban egyfajta *megformáltságot*, *jól formáltságot* is jelent nála, vagyis nem vész el esztétikai tartalma, ugyanakkor fölerősödik a társadalmi cselekvésbe való beágyazottsága.

Hetényi munkásságát annak a modern politikai közösség megteremtésére (más szóhasználattal a nemzetépítésre) irányuló program részeként érdemes körüljárni, amely jellegzetes 19. századi módon *történetileg* igyekszik meghatározni önmagát. Hetényinek mind a magyar filozófia történetéről (1837), mind a magyar várostörténetéről (1841) írott munkái a nemzet sajátos értelemben tárgyalt és felfogott *nevelődésének* az elbeszélését fogalmazzák meg. Filozófiatörténészként feladatának nem pusztán a szakfilozófia, hanem általában a *közértelmesség* fejlődésének a leírását tartja, várostörténészként pedig az áll vizsgálódásai középpontjában, hogy miképpen járultak hozzá az egyes történelmi korokban az urbanizáció jelenségei ehhez a közértelmességhez. A történelmi elemzések nem titkolt célja, hogy programot adjon kora politikai és szellemi, művelődési mozgalmi számára. Mind a történelmi vizsgálódásban, mind a programadásban alapvető szerepe van az *oktatás- és iskolaügynek*; a történelmi munkákban sok helyütt az *iskolatörténet* azonos a nemzet (művelődéstörténelmi központú) történetével, és közvetlen, saját korára vonatkozó *iskolapolitikai* következtetéseket von le ezekből; ennyiben örököse a föntebb taglalt, a kora újkorból eredő gondolkodói magatartásnak. Ennek az *oktatás- és iskola-központú* programnak a filozófiatörténelmi háttere a brit eredetű, de a kontinensen is mély gyökeret vert *common sense* hagyomány magyar ága, az úgynevezett *magyar egyezményes bölcsélet*.

Korábban számos alkalommal érveltem amellet, hogy az ide sorolt szerzőket semmiképpen nem lehet szűkebb értelemben ugyanannak az iskolának vagy irányzatnak a képviselői közé sorolni. A két gondolkodó, Szontagh Gusztáv és Hetényi János viszonyát, akiket a kortársak is összekapcsoltak a *magyar egyezményes bölcsélet* kulcsszava alapján, valóban kölcsönös szimpátia és az egymás melletti nyilvános kiállítás (Szontagh [2017]: 168), valamint a Széchenyi reformprogramja melletti

közös elkötelezettség kötötte össze, de szó sem volt valamiféle együttműködésről a filozófiai vizsgálódásokban. Még kevésbé vehetjük névértéken Szontagh élete utolsó éveiben megfogalmazott felsorolását a *magyar egyezményes bölcselet*, vagyis saját maga előzményeiről, ahol (az elméleti esztétaként, nem pedig költőként szereplő) Berzsenyi Dánieltől kezdve Köteles Sámuelig a magyar kultúrtörténet sok illusztris, de egészen különböző filozófiai háttérű alakja szerepel. Némileg leegyszerűsítve a dolgot, itt arról van szó, hogy az utólagos hagyományteremtés szándékával, saját gondolkodói útját utólag egységesnek látva igyekszik közös nevezőre hozni mindazon magyar szerzőket, akik jelentősebb mértékben hatottak rá, vagy csupán nagyra becsülte őket. Mindezek a filozófiatörténeti megfontolások azonban a jelen dolgozat szempontjából kevésbé érdekesek; itt – a fentiek megjegyzésével – elegendő arra utalni, hogy Hetényi munkássága mégiscsak besorolható az egyébként igen színes és változatos kontinentális, szűkebben a magyar *common sense* hagyomány utolsó nemzedékének gondolkodásába. Ezen belül mind Szontaghnál, mind Hetényinél az emberi megismerés praxisba ágyazottsága a hangsúlyos, amely praxist mindketten kifejezetten *társadalmi* praxisként értelmeznek, amelyből politikafilozófiai elvek is levezethetőek, és amelyek alapján koruk politikai programjai és történései is megítélhetőek. Egy nemzedékkel korábban ugyanez a gondolkodásmód a magyar közegben a *nemzet csinosbulásának* programjaként volt ismert, Hetényi is erre a szóhasználatra utal vissza várostörténeti munkája címében, amely egyébként a skót felvilágosodás *common sense* filozófiai iskolájában használt *refinement* és *politeness* terminusok korabeli magyar megfelelője.

Hetényi nevelési programja mint társadalmi program

Hetényi János szóban forgó várostörténeti munkájában (1841) általában is, de a benne foglalt iskolatörténet és az abból következő nevelési program szempontjából különösen, állandóan az örökölt felekezeti és a megalkotandó nemzeti narratíva összeegyeztetésének a dilemmájával küzd. Egész elbeszélése örököse annak a 17. században kialakult protestáns tárgyalásmódnak, amelyre főntebb Alistáli Farkas és Apácai kapcsán már utaltam; vagyis a társadalom és a politikai közösség állapotát és minőségét iskoláin keresztül értékelő szemléletnek. A látható egyház és a világi hatalom mint iskolafenntartók szerepét viszont átveszik nála a városok mint a kultúrtörténetként, civilizációtörténetként felfogott (magyar) történelem fő ágensei. (Történetírói és történetfilozófiai alapállása nagymértékben tudatos; már az elméleti bevezető részben szembeállítja saját szemléletét a pusztán hadtörténetként és politikatörténetként felfogott, saját korában domináns történelemképpel. Ez a szemlélet jól illik filozófiatörténet-írói törekvéséhez, miszerint a

szakfilozófia csúcsteljesítményeinek elemzése mellett a *közértelmesség* fejlődésének a története is a magyar filozófiatörténet elsődleges tárgya.)

A 17. századi elődökhöz képest a 19. század jellegzetes embereként szemlélete természetesen *történeti és nemzeti*. A dilemma abban áll, hogy rendelkezésére áll ugyan a református egyháztörténet ekkorra már kialakult narratívája, és ennek szemléletétől felekezeti és kulturális háttere okán nem is függetlenedhet teljesen; az iskolatörténetet középpontba állító, a városokra összpontosító kultúrtörténetben, amelynek célja nemzeti művelődési program megalkotása, mégis úgy kell fogalmaznia, hogy a koronként váltakozó és egymással ellentétes protestáns és katolikus szenvedéstörténetek, illetve győzelmi jelentések sorozatából visszamenőlegesen is nemzeti keretben értelmezhető, jóllehet konkrétan a városokban és főként maguk a városok által megvalósuló *csinosbulási* folyamat leírása álljon elő. A protestáns és katolikus iskolatörténetekből, az egymással versengő intézményrendszerek történetéből ugyanannak a civilizációs folyamatnak a leírása áll elő, amelynek már nem a felekezeti, hanem a városi közösség java és szellemi reprodukciója a mértéke, azé a városi közösségé, amelynek mintájára kellene megteremteni az éppen megalkotandó modern nemzet polgári közösségét. Így a reformáció és a katolikus megújulás iskolái, főként a református kollégiumok, evangélikus líceumok és a jezsuita iskolák története úgy jelenik meg, mint ugyanannak a civilizációs folyamatnak a három arca, amelynek tanulságai alapján kell majd összerakni a születő új polgári nemzet oktatási rendszerét, amely majd kifejlett formájában alkotja meg ugyanennek a nemzetnek a kifejlett formáját, amelynek a mű megírása idején még csak a kezdeményei láthatóak. A felekezeti szempontból elkülönülő narratívák közös nemzeti platformmá egyesítése azonban óhatatlanul előhozza az ország etnikai megosztottságának a problémáját. Ami a latin nyelvű műveltségismény és iskoláztatás korában a fő problémát jelentette, vagyis a felekezeti ellentét, itt egyre inkább elveszíti a jelentőségét; ami viszont akkor nem jelentett problémát, vagyis az oktatási nyelv kérdése, történetileg nézve rövid idő alatt alapvető kérdéssé válik. Egyszeriben megjelenik a magyar nemzet és az attól etnikailag idegen városi központok etnikai feszültségének a problémája, hogy azután hosszú időre a magyar közbeszéd egyik vissza-visszatérő, makacs toposzává váljék, egészen a huszadik századig. Hetényi e munkájában az új ellentétet azonban még csak azért mutatja föl, hogy felhívjon annak meghaladására, ugyanolyan módon, ahogyan a felekezeti ellentéteket, legalábbis az egyesített történelmi narratívák szintjén, korábban már megoldotta. A megoldás egyfajta asszimilációs szerződés ajánlata, amelynek egyik oldalán a jórészt idegen ajkú városok megmagyarosodnak és ezzel együtt latin iskoláik modernizálása során azokat szintén magyarrá (és nem némett) alakítják át, a másik oldalon pedig megőrzik pozícióikat tájegységük és az ország gazdasági és kulturális központjaiként. A nem is olyan burkol-

tan felajánlott szerződés egyébként *szerkezetében* Széchenyi utilitarista alapozású érdekegyesítő programjának egyik jellemző korabeli elméleti alátámasztási kísérlete, még ha Széchenyinek konkrétan a nemzetiségi kérdéstről és az asszimilációról más is volt a véleménye. (A reformkor magyar filozófiatörténetének fontos kérdése, hogy Hetényinek és Szontaghnak a *sensus communis* fogalmán alapuló filozófiai írásai hogyan tudtak közvetíteni a korabeli magyar politikai közbeszédben uralkodó klasszikus benthami utilitarizmus és az akkori magyar szakfilozófia szférájában domináns kanti deontológia között úgy, hogy mindkettőt ismerték és mindkettőre hivatkoztak, a két kiindulópont ellentéte mégsem vált sohasem explicitté. Ennek a filozófiatörténeti kérdésnek a vizsgálata azonban meghaladja ennek a dolgozatnak a kereteit; másutt behatóbban foglalkoztam már vele.)

Hetényinek a történeti áttekintés tanulságai alapján megfogalmazott, a városokra vonatkoztatott és iskolapolitikai középpontú nemzeti művelődési programja kétszintű. Az intézményrendszer konkrétumainak szintjén a város akkor tudja beteljesíteni hivatását, akkor *felel meg saját fogalmának*, ha az iskolaalapításban és -fenntartásban elért történelmi eredményei alapján, azok tanulságait a jelenre vonatkoztatva létrehozza és elterjeszti a modern polgári nemzet megteremtését és polgárainak újatermelését biztosító iskolatípust. Ebben a tekintetben inkább a hiányosságokat és azok következményeit fogalmazza meg annak érdekében, hogy kidomborítsa az aktuális teendőket:

Erre pedig főeszköz a *polgári nevelés*. Fájdalom! Honunkban ez még bölcsőben fekszik, és innét polgárságunk s városaink hatástalansága. Bölcsőben fekszik, mondom, mellyel tanúsít eléggé az, hogy városaink, igen keveset kivéve, polgári iskolák hiával vannak. Léteznek ugyan városainkban két rendbeli tanító intézetek, ugymint alsók és felsők: vannak elemi és tudományos iskolák; de a mik legszükségesebbek volnának, t. i. közép, vagy polgári iskolák nincsenek: melly miatt növendékeinknek egyszerre kell ugrani szilaj tudatlanságból elvont tudományosságba. (Hetényi [1841]: 232–233.)

Vegyük észre, hogy a hiányolt iskolatípus nem egyszerűen csak a modern nemzet polgárainak megfelelő nevelési és oktatási intézmény, hanem éppen annak a művelt, ítélőképes és minél szélesebb körű laikus közönségnek a létrehozását szolgálja, amely Shaftesburytól kezdve minden a *sensus communis* fogalmából kiinduló filozófiai elgondolás alapvető társadalmi vonatkoztatási pontját jelenti. Gondolatmenetének egyik, szintén fontos pontjáról, ahol a városoknak az iparfejlesztésben betöltött kívánatos szerepéről beszél, logikusan elkanyarodhatna a szakképzés és ezen belül az ipariskolák kiépítésének az irányába, ő azonban mégis inkább a polgárt mint polgárt nevelő iskolatípust helyezi a középpontba.

Elméleti szintre emelve az eddigieket, Hetényi elgondolásában arról van szó, hogy a város mint iskolaváros a polgári nevelés új iskolatípusa révén saját városi polgári hagyományai mintájára hozza létre a születő modern nemzet polgárát. Hetényi szóhasználatában az oly sokat és hangsúlyosan használt *polgár* szó egyszerre jelenti az üzleti tevékenységgel foglalkozó magánpolgárt, a kiváltságolt városi polgárt és a modern állampolgárt, hiszen éppen azt a folyamatot kívánja megragadni, illetve részben meghatározni, amelynek során az egyik átalakul a másikká. Ideáltipikus esetben tehát a modern nemzet állampolgára örökli a kiváltságolt középkori és kora újkori városi polgár műveltségét, közéleti érzületét és a közügyekhez való hozzáértését, ugyanakkor kenyéradó mesterségét okszerűen, modern szakértelemmel űzi. A város mint szűk értelemben vett *patria* fogalmának értelmi és érzületi kiterjesztéséről van szó az ebben az értelemben csak most létrejövő *haza* egészére, melynek során fennmarad a városi polgárság minden erénye, ám elvész a kiváltságolt polgár provinciális szűkkeblősége, kiváltságőrző partikularizmusa. Ezt fejezi ki az *ethnogógia* sajátos neologizmussal kifejezett fogalma; az Arisztotelész *Politikájának* terminológiája szerint értelmezett *ethnoszból*, a formátlan és öntudatlan *népből* nem *polisz-polgár*, hanem az *országnyi* méretűvé tágított *poliszként* elképzelt *nemzet* polgára válik a nevelés által:

Ezen nemzet-nevelésnek pedig azért kell szilárdnak és elveihez feszesen ragaszkodónak lenni: mivel míg ethnogógia nincs, addig egyéb részletes nevelés sincs; mert minden ilyes nemű dolgok, a nemzetnevelésben, mint fő törzsekben egyesülnek. (Hetényi [1841]: 238.)

Az értekezés végére a 19. századi nemzetépítésnek olyan ideáltipikus programja áll előttünk, amelynek mintája és központja a város, mércéje és összetartója az oktatásként és társas érintkezésként egyaránt értett műveltség. Az eszmény *felekezeti*leg *semleges* módon *nemzeti*, ám megfogalmazásának biblikus hangja, szóhasználat és ószövetségi utalása nem hagy kétséget a felől, hogy szerzője a *református hagyományból* érkezve jelentkezik a nemzetépítés elméleti megalapozásának a feladatára,

mert a városokból kell kimenni a nemzeti műveltségnek, mint Sionból a törvénynek (Hetényi [1841]: 239.).

Irodalomjegyzék

- Alistáli Farkas Jakab (1652): *Problemata aliquot ad politiam ecclesiasticam de scholis quae sub praesidio Gisberti Voetii ventilandum proponit*. Ex Officina Johannis a Waesberge, Ultrajecti (RMK III. 1814).
- Apacii, Johannis, theologiae doctoris et professoris oratio (1894): *De summa scholarum necessitate earumque inter Hungaros barbariei causis*. A latin szöveget kiadta és az előszót írta Felméri Lajos. Typ. Kovács Á., Claudiopoli.
- Apáczai Csere János (1976): „Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotok okairól”. In: *Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei*. Összeállította; a bevezetőt írta; a jegyzeteket összeállította; fordította Orosz Lajos. 2. javított kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest. 181–205.
- Gadamer, Hans-Georg (1984): *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Fordította; az utószót írta Bonyhai Gábor. Gondolat, Budapest.
- Hetényi János (1837): A magyar philosophia történetírásának alaprajza. *Tudománytár*. Új folyam 1. évfolyam. Értekezések. 2. kötet 1. 76–164.
- Hetényi János (1841): *Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejtődésére és csinosbulására*. A Magyar Kir. Egyetem' betűivel, Budán. (Történettudományi pályamunkák. Kiadja a Magyar Tudós Társaság; Első Kötet.)
- Mester, Béla (2020): *Embeddedness of Philosophy in Praxis. The Social Role of Philosophy Based on the Common Sense in Scotland, Germany and Hungary*. (Kézirat. Megjelenés alatt a VII. Nemzetközi Kant és Bahtyin Szeminárium előadásait tartalmazó tanulmánykötetben: Murmansk Arctic State University, Murmanszk.)
- Mester Béla (2019a): „A város és vidéke a nemzeti kultúrában. Urbanisztikai reflexiók a 19. századi magyar kulturális nemzetépítés gondolatkörében”. *Tempevölgy*. 10. 1. 33–42.
- Mester Béla (2019b): „Gyakorlatba ágyazott filozófia. A filozófiának a józan észre alapozott szerepe Skóciában, Németországban és Magyarországon”. In: Olay Csaba – Schmal Dániel: *Értelem és érzelem az európai gondolkodásban. Tanulmányok a 60 éves Boros Gábor tiszteletére*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest. (Sepsi Enikő szerk.: *Károli Könyvek*) 147–153.
- Mester Béla (2018): „»Szellem« versus »józan ész«”. A *sensus communis* fogalmának parasztossá tétele és elidegenítése a magaskultúrától a filozófia és a nemzeti kultúra viszonyáról folytatott 19. századi vitákban”. In: Sárkány Péter – Schwendtner Tibor (szerk.): *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban*. Líceum Kiadó, Eger. 85–102.
- Posta Anna (2014): „Alistáli Farkas Jakab 1652-es respondensi felelete mint Apáczai Csere

János *De summa scholarum necessitate* című beszédének egyik forrása”. *Egyháztörténeti Szemle*. 15. 4. 20–50.

- Rozgonyi, Josephi (2017): *Dubia de initiis transcendentalis idealismi Kantiani* / Rozgonyi József: *Kétségek a kanti transzcendentális idealizmus alapvetéseivel kapcsolatban*. Fordította Guba Ágoston; a jegyzeteket összeállította Guba Ágoston, Mester Béla; az eredetivel egybevetette Kondákor Szabolcs; a latin szöveg sajtó alá rendezésében részt vett Gángó Gábor. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest.
- Shaftesbury, Lord, Antony Ashley Cooper (2008): *Sensus communis. Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról (Levél egy barátjához)*. Ford. Harkányi András; utószó Szécsényi Endre. Atlantisz, Budapest.
- Szontagh Gusztáv (2017): *Emlékezések életemből*. Szerkesztette Mester Béla. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest.